

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертацію Жиліної Вікторії Володимирівни «Емоційно-особистісні особливості осіб, що мають різні види та рівні хімічних залежностей», поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 Психологія

Актуальність дисертаційної роботи не викликає сумніву, адже тенденція хімічної залежності створює значний суспільний тягар, поширюється серед різних вікових і професійних груп, має рецидивний перебіг, ускладнює функціонування сімейних та трудових колективів, підвищує навантаження на психологічні служби й фахівців-практиків. Дослідження роботи поглиблює уявлення про емоційну регуляцію, стилі прив'язаності й захисні механізми і тим самим робить важливий внесок у розуміння вразливостей та компенсаторних стратегій, що стає однією з найбільш актуальних проблем сьогодення. Особливої уваги потребують необхідні чіткі правила перетворення теоретичних положень на вимірювані показники та процедурні інструкції, що об'єднують інструменти, способи інтерпретації результатів і забезпечують можливість відстежувати зміни.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження входить до тематичного плану наукової теми кафедри теорії та методики практичної психології «Емоційні та особистісні детермінанти розвитку людини в різних соціально-психологічних умовах її життєдіяльності» (номер держресстрації № 0123U100157), що входить до тематичного плану науково-дослідної роботи Державного закладу «Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського». Тему дисертації затверджено Вченою радою Державного закладу «Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського» (протокол №3 від 29.10.2020 року).

Наукове та практичне значення. Наукова новизна одержаних результатів у дисертації Вікторії Володимирівни Жиліної полягає в тому, що авторкою *вперше* побудовано й теоретично обґрунтовано концептуальну

модель пізнання емоційно-особистісних особливостей хімічно залежних осіб, у якій залежність пояснено узгодженою роботою трьох підсистем емоційної організації особистості, а саме: емоційної зрілості, емоційного інтелекту та емоційно-особистісних властивостей, що посилюють або послаблюють дві попередні. Модель поєднує описову площину профілів за видом і рівнем залежності, пояснювальну площину процесуальної послідовності від ідентифікації до регуляції емоцій та прикладну площину, у якій профіль безпосередньо задає мішені допомоги, способи впливу й метрики оцінювання змін. *Емпірично виявлено* нові закономірності профілювання емоційно-особистісних характеристик за видами та рівнями залежності, де алкогольна й складна форми характеризуються вираженими труднощами емоційної саморегуляції в поєднанні зі зниженням емпатії та підвищеною реактивною агресивністю, а для седативної форми типовими є відносно збережена емпатія й контроль за фонові емоційної стриманості та відстороненості. Урахування рівня вираженості залежності дозволило визначити інваріантні ресурси і вразливості, які безпосередньо переводяться в цільові мішені психологічної допомоги; *уточнено*: зміст явища хімічної залежності в межах біопсихосоціального підходу як процесу, де емоційно-особистісні чинники виконують роль посередників між стресорами, афективними станами й поведінковими епізодами; специфіковано три підсистеми емоційного ядра, їхні індикатори та очікувані міжсистемні зв'язки; практичні критерії диференціації видів і рівнів залежності за емоційно-особистісними ознаками, зокрема співвідношенням ідентифікації, розуміння та регуляції емоцій, емпатії, агресивності, лабільності, імпульсивності й контролю.

Набуло подальшого розвитку пояснення структурно-процесуальної організації емоційної сфери в контексті залежності, показано провідну роль послідовності ідентифікації, розуміння та регуляції емоцій у поясненні індивідуальних розбіжностей перебігу й у визначенні інтенсивності психологічної допомоги.

Дисертантка виходить із припущення, що хімічна залежність у людей детермінується комплексом емоційно-особистісних особливостей.

Комплекси розрізняються між собою залежно від виду, рівня залежності і контекстних умов. У межах кожного з них існують основні характеристики, які й визначають вразливості та ресурси. Виокремлення цих характеристик дає змогу оптимізувати діагностику, точніше описувати конкретний варіант хімічної залежності та добирати більш адекватні засоби профілактики й корекції. Припускаємо, що емоційні властивості як одна з найбільш інформативних груп показників мають специфіку прояву в осіб із різними видами та рівнями залежності й формують відносно стійкі профілі, серед яких завжди можна визначити головні мішені допомоги.

Практичне значення дослідження визначається можливістю прямого використання запропонованої моделі, алгоритму і матеріалів у діагностиці, профілактиці та корекції хімічної залежності у психологічній службі. Розроблено прикладний алгоритм психологічної допомоги особам із хімічною залежністю, що забезпечує перехід від психодіагностики до формування індивідуального профілю та вибору мішеней втручання з урахуванням виду й рівня залежності. Алгоритм містить поетапні модулі відновлення емоційної регуляції, підсилення когнітивних компонентів емоційного інтелекту, розвитку емпатії та соціальної взаємодії й профілактики рецидиву, а також моніторинг ефективності у вихідній точці, після завершення циклу та на відтермінованому етапі. Створено пакет методичних матеріалів для практиків: інструкції й бланки оцінювання, схеми інтерпретації профілю, щоденники моніторингу, зразки сценаріїв реагування на типові тригери та покрокові рекомендації для впровадження в закладах охорони здоров'я, реабілітаційних центрах і службах психологічної допомоги. Запропоновано освітньо-методичний каркас впровадження, який визначає компетентності фахівця, структуру розділів та тем, способи контролю якості підготовки. Матеріали знадобляться й для навчання фахівців за програмами підвищення кваліфікації й у викладанні курсів із психодіагностики, психологічної профілактики, консультування, психокорекції.

Основні результати дослідження впроваджено: в освітній процес в Навчально-науковому морському гуманітарному інституті Одеського національного морського університету (довідка № 7 від 23.02.2026 року); у процесі реалізації психологічних програм, професійної підготовки фахівців Національній асоціації гештальт-терапевтів України (довідка № 343 від 20.12.2025 року); у комплексному лікуванні та реабілітації хімічно залежних осіб у медичному центрі «САМАРА-МЕД» м. Одеса (акт від 15.01.2026 року № 7); як компонент психологічної підтримки, консультативної роботи та психопросвітницьких заходів для залежних осіб у Благодійному фонді «Спірит» м. Одеса (довідка № 32/1 від 30.01.2026 року).

Повнота викладення матеріалу дисертації у наукових публікаціях.

Результати дисертаційного дослідження відображено у 20 публікаціях, з яких 14 статей у наукових періодичних виданнях інших держав та у виданнях України, індексованих міжнародними наукометричними базами, 6 наукових публікацій, що засвідчують апробацію матеріалів.

Оцінка змісту дисертації та її основних положень. В дисертації викладено теоретичні засади проблеми, описано стратегію, основні методи та результати емпіричного дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У вступі обґрунтовано актуальність теми; доцільність її наукового дослідження; означення мети, об'єкт, предмет, завдання; окреслено перелік використаних методів; розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів; наведено відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження, кількість публікацій за темою дисертації; наведено данні щодо обсягу та структури роботи.

У першому розділі дисертації «Теоретико-методологічні засади пізнання емоційно-особистісних властивостей у хімічно залежних осіб» викладено основні наукові здобутки дослідження різних видів і рівнів найбільш поширених хімічних залежностей та побудова концептуальної моделі пізнання емоційно-особистісних особливостей у хімічно залежних осіб.

Авторкою вперше розглянуто поняття хімічної залежності як хронічного рецидивного розладу з багаторівневою детермінацією, у межах якого нейробіологічні порушення систем підкріплення, стресу та контролю поєднуються з психологічними механізмами, насамперед дефіцитом емоційної регуляції, емпатії та переробки емоцій, а також із соціально-екологічними умовами, що формують ризики та ресурси відновлення. На цій основі обґрунтовано відмову від вузьких біологічних або суто соціальних пояснень і доведено необхідність інтегративного підходу, який узгоджує клінічні прояви з психологічними закономірностями перебігу залежності. Теоретично визначено систему емоційно-особистісних характеристик, релевантних різним видам та рівням залежності, до якої включено компоненти емоційного інтелекту, емоційної зрілості та емоційно-особистісних властивостей, розглянуті як функціональні вузли механізму, через які пускові фактори трансформуються у поведінкові наслідки. Представлено концептуальну модель пізнання емоційно-особистісних особливостей осіб із різними видами та рівнями хімічної залежності. Модель передбачає, що типологія залежності пов'язана з особливостями емоційно-регулятивного ядра, яке опосередковує вплив пускових факторів на епізоди вживання, а соціальні та ситуаційні умови посилюють або послаблюють зазначені зв'язки. Логіка моделі має процесуальний характер, де ключовою ланкою є послідовність ідентифікації, розуміння та регуляції емоцій. Її порушення підвищує вразливість до зривів, а відновлення посилює керованість поведінки. Структурно модель складається з типологічного блоку, блоку емоційно-регулятивного ядра і профілактично-корекційного

блоку, що забезпечує прямий перехід від емоційно-особистісного профілю до цілей психологічної допомоги.

У другому розділі дисертації «Вибір методів дослідження, умови та етапи його проведення» визначено програму дослідження та основні етапи її реалізації. Наведено зміст та особливості кожного етапу, доведено доречність залучення кожного із методів та методик діагностичного дослідження. Авторкою обґрунтовано та сформовано вибірку дослідження, що налічує 283 особи. Створено комплекс психодіагностичних методик, направлених на вивчення даних, формування підгруп. Психодіагностичний блок складався з методики «Діагностики емоційної зрілості особистості», тесту емоційного інтелекту, Фрайбурзького діагностичного опитувальника, методик Г. В. Лозової і І. А. Фурманова щодо адиктивної спрямованості та авторської анкети з контекстними й поведінковими індикаторами.

Вагомим здобутком дисертантки вважаємо розробку авторської анкети з контекстними й поведінковими індикаторами, яка пройшла перевірку на надійність та валідність і може бути використана в терапевтичній практиці.

В третьому розділі дисертації «Специфіка емоційно особистісних особливостей осіб із різними видами залежності та умови їхньої профілактики» викладено та проаналізовано результати емпіричного дослідження, що дозволили встановити, що типовими для осіб із хімічною залежністю є підвищена емоційна лабільність, депресивність, агресивність, знижена врівноваженість і труднощі у спілкуванні при відносно збереженій здатності до ідентифікації емоцій та менш виражених здібностях до їх розуміння і регуляції. Це дозволило зробити висновок, що слабкою ланкою є не усвідомлення переживань як таке, а їх подальша обробка та поведінкове втілення.

Дисертанткою виявлено специфічні емоційно-особистісні профілі для різних видів хімічної залежності. Загалом седативна залежність характеризується відносно вищими показниками емпатії, саморегуляції, стриманості й відкритості, поєднаними з тенденцією до пригнічення експресії та емоційної відстороненості. В осіб з алкогольною і складною

залежностями помітнішими є труднощі емоційної саморегуляції, зниження емпатії та підвищення реактивної агресивності. Отримані профілі дозволяють розглядати ресурсні характеристики як опору реабілітації, а дефіцитні - як першочергові точки прикладання психологічної корекції та профілактики рецидиву.

Встановлено шляхом міжгрупових дисперсійних порівнянь та подальшого кореляційного й факторного аналізу основну закономірність емоційно-особистісної організації, за якою центральну роль у поясненні індивідуальних розбіжностей відіграє поєднання здібностей до ідентифікації та регуляції емоцій. Узагальнення кореляційних матриць і факторних структур також засвідчили інтегрованість емоційних, мотиваційних і поведінкових параметрів.

Практичне значення визначається розробленням науково-методичних рекомендацій для практичних психологів і створенням алгоритму роботи з особами, що мають хімічну залежність. Первинна оцінка передбачає використання психодіагностичного блоку з фіксацією супровідних контекстних індикаторів, після чого на підставі індивідуального профілю визначається інтенсивність допомоги, запускаються короткі щоденні вправи з емоційної саморегуляції та алгоритми реагування на типові провокувальні чинники. Після стабілізації регуляції поетапно посилюються когнітивні компоненти емоційного інтелекту та соціальні й емпатійні навички. Ефективність відстежується трирівневим контролем, до складу якого входять вихідний вимір, оцінювання після завершення циклу та відтермінована оцінка у протокольно визначений інтервал, що дає підстави ухвалювати рішення щодо продовження, зміни або завершення роботи. Розроблено зміст модулів відновлення емоційної регуляції, когнітивного опрацювання емоцій, розвитку емпатії та соціальної взаємодії, профілактики рецидиву, індивідуалізовані маршрути втручання з урахуванням виду та рівня залежності, а також стандартизовані носії практики, як то бланки та журнали оцінювання, щоденники відстеження показників, приклади сценаріїв дій у типових ситуаціях ризику і покрокові інструкції, адаптовані до типології

клієнта. Сформовано освітньо-методичний каркас впровадження рекомендацій у системі навчально-професійної підготовки психологів із структуруванням тренінгових модулів і робочих матеріалів, що забезпечує відтворюваність і скорочує час підготовки спеціалістів.

Висновки свідчать про реалізацію поставлених завдань і досягнення мети дисертаційного дослідження, бачення авторкою перспектив подальшої розробки проблеми. Виклад матеріалу добре ілюстрований рисунками, таблицями, що свідчить про глибину аналізу фактичного матеріалу та вміння співвідношення його з концептуальними засадами та свідченнями.

Дотримання принципів академічної доброчесності. Дисертація є результатом самостійного дослідження, в якому автор коректно використовує посилання на опрацьовані джерела, дотримуючись принципів академічної доброчесності.

Таким чином, акцентуючи увагу на достатньо високому науковому рівні дисертаційної роботи Жиліної Вікторії Володимирівни як в теоретичному, так і практичному аспектах, слід виділити **окремі зауваження та побажання:**

1. У першому розділі дається достатньо розгорнутий аналіз вивченню різних видів хімічних залежностей, в той же час, на нашу думку, треба більш уваги приділити поняттю рівней хімічних залежностей (с. 42), а також представити їх та чітко пронумерувати.
2. На нашу думку, робота тільки б виграла, якщо би автор розглядала різні підходи, аналізую та пропоную уточнення назв кожного (наприклад нейробиологічний підхід інколи вживається як біомедичний і так далі).
3. Необхідно зазначити не завжди вдале відображення результатів емпіричного дослідження на малюнках та графіках й таблицях (приклад с 54 табл 1.2, рисунок с. 54, с.114, рис 3.3 , а також рис 3.5, 3.6, 3.7, 3.8 дуже мілко), що заважає розумінню та аналізу отриманих даних.

4. На нашу думку, робота тільки б виграла, якщо би автор розглядала методики, пронумерував їх для зручності (с. 81. Пункт 2.1.), оскільки спочатку ми пишемо назву і автора, і тільки потім що ми за допомогою методики вимірюємо.

Водночас, хочу наголосити на тому, що висловлені зауваження та побажання не впливають на загальну високу оцінку дисертації.

Отже дисертаційна робота Жиліної Вікторії Володимирівни «Емоційно-особистісні особливості осіб, що мають різні види та рівні хімічних залежностей» є своєчасним оригінальним, цілісним дослідженням, яке відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12 січня 2022 року, а її авторка заслуговує присудження ступеня доктора філософії у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 053 Психологія.

Рецензент:

Доцент кафедри теорії та методики
практичної психології

Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»

Ірина МЕЛЬНИЧУК